

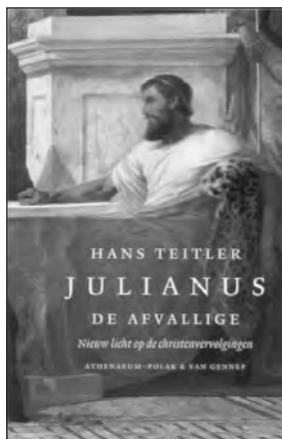
Boekbesprekingen

Hans Teitler, *Julianus de afvallige. Nieuwlichtopdechristenvervolgingen*. Uitgever Atheneum-Polak & Van Gennep, Amsterdam 2009, ISBN 978 90 253 6436 6, 140 pag., €14,95

Dat zijn naam en reputatie sinds zijn dood onderwerp van voortdurende discussie zijn, hoewel hij nauwelijks negentien maanden keizer van het Romeinse Rijk is geweest, heeft één reden in het bijzonder: zijn strijd tegen en grondige afkeer van de ‘Galileeërs’, zoals hij christenen minachtend noemde. Flavius Claudius Iulianus (361-363), tegenwoordig vooral bekend als Julianus de Afvallige, probeerde uit alle macht het christendom, dat ongeveer een halve eeuw daarvoor was omhelsd door zijn oom Constantijn en zeventien jaar na Julianus’ dood tot staatsgodsdienst werd verheven, te bestrijden. Zonder echter deze gelovigen ooit met geweld te vervolgen. Dat toont Hans Teitler zeer overtuigend aan in zijn onlangs verschenen werk over deze intrigerende keizer.

Dat enkel dit aspect van het keizerlijke beleid het hoofdthema

vormt van Teitlers betoog, is begrijpelijk. Het is immers niet de burgeroorlog die hij bijna ontketende – zijn rivaal (en neef) Constantius overleed voordat het zover kon komen – of zijn mislukte veldtocht tegen de Perzen waardoor Julianus niet meer is weg te slaan uit de geschiedenisboeken. ‘Hij gaf de christelijke kerk de indruk, dat alle machten der hel tegen haar waren opgestaan’, schrijft Joseph Bidez in zijn biografie uit 1930 over Julianus.

Christelijke auteurs hebben zodoende nogal anders geoordeeld over de keizer dan heidense, zoals Libanius, wijsgeer en vriend van de keizer. Na het bericht van diens overlijden schreef hij: *‘Gone is the glory of good. The company of the wicked and licentious is uplifted (...). Now the broad path, the great doors lie wide open for the doers of evil to attack the just. The walls are down.’* Door te onderzoeken of er sprake is geweest van vervolging van christenen onder Julianus’ bewind, wil Teitler legende en werkelijkheid over de Afvallige van elkaar scheiden.

De manier waarop Teitler naar de conclusie toewerkt, is helder en begrijpelijk: ‘de getuigen zijn gehoord, de

Boekbesprekingen

feiten, voor zover te achterhalen, liggen op tafel', schrijft hij tegen het einde van zijn betoog. De lezer weet dan echter al lang hoe het eindoordeel zal luiden.

Vervelend is dat niet, het feit dat de pointe van dit boek al vroeg naar voren komt. Teitler, van 1975 tot 2002 universitair (hoofd)docent aan de universiteit van Utrecht werkte onder andere aan het becommentariëren van het geschiedwerk van Ammianus Marcellinus, tijdgenoot en bewonderaar van Julianus. Het is interessant te lezen hoe Teitler zijn bronnen, zoals Ammianus, maar ook de geschriften van talloze bisschoppen, met grondige kennis van zaken benadert en ontleedt, met name wanneer de meest fantastische martelaarsverhalen aan bod komen. De lezer wordt als het ware deelnemer aan zijn afwegingsproces en snapt waarom het waarheidsgehalte van deze verhalen veelal gering is, om het nog zacht uit te drukken. Tegelijkertijd wordt door het bespreken van zowel heidense als christelijke bronnen inzichtelijk gemaakt op welke basis de wisselende reputatie van Julianus door de eeuwen heen is gestoeld.

Teitler beperkt zich in de behandeling van het *Nachleben* van de Afvallige tot met name de vroege middeleeuwen, de tijd waarin hij werd beschouwd als de vleesgeworden antichrist. Dat het beeld van Julianus in de Renaissance veranderde en hij uitgroeide tot held van de Verlichting -Voltaire prees Julianus als diegene 'die

aan vervolgingen en onverdraagzaamheid een einde wilde maken', Edward Gibbon noemt Julianus '*my friend*' - komt in Julianus de Afvallige niet aan de orde. Aangezien het boek expliciet gericht is tot een algemeen publiek zou een korte bespreking van de Julianus-receptie door de eeuwen heen op zijn plaats zijn; met name omdat het boek is geschreven om legende en werkelijkheid van elkaar te scheiden. Uitgebreid bij het veranderende beeld van Julianus stilstaan zou een geheel nieuw boek opleveren, maar het helemaal niet vermelden is naar mijn smaak jammer.

Omdat Teitler een breed publiek wil aanspreken, ontbreken op verzoek van de uitgever voetnoten. Dit gemis wordt ruimschoots goedgeмаakt door een speciaal voor dit boek gemaakte website waar zeer uitgebreid wordt aangegeven welke bronnen zijn geraadpleegd. Hier zijn eveneens talloze literatuursuggesties te lezen voor de geïnteresseerde lezer.

De honderdveertig pagina's zijn verdeeld in negentien korte hoofdstukken. In veel daarvan wordt telkens een vermeend geval van christenvervolging en de rol die Julianus hierbij speelde, besproken. Bijvoorbeeld in het zes pagina's tellende 'Georgius van Cappadocië' waarin het gruwelijke einde van deze bisschop van Alexandrië wordt besproken (na zwaar te zijn mishandeld wordt hij op een kameel vastgebonden, waarop beiden in brand worden gestoken). Teitler concludeert

dat het slechts per brief berispen van de bevolking van deze stad een 'lauwe' reactie was, die bovendien bijdroeg tot precedentwerking. De lezer snapt dat deze reactie totaal ondenkbaar zou zijn wanneer het een heidense priester had betroffen. Door deze werkwijze wordt per hoofdstuk het inzicht in het antichristelijke beleid van Julianus, maar ook de verhouding tussen christenen en heidenen in het rijk, steeds completer.

De ondertitel van het boek - *Nieuw licht op de christenvervolgingen* - is mijns inziens wat ongelukkig gekozen. Enerzijds doet dit zeker recht aan de inhoud: verschillende martelaarsverhalen worden kritisch beoordeeld waardoor de lezer zich een goed beeld kan vormen van het fenomeen christenvervolgingen - onder Julianus' kortstondige bewind wel te verstaan. Spreken van 'de christenvervolgingen' gaat echter te ver. Het gewelddadige lot van christenen onder Decius (249-251) en Diocletianus (284-305) komt weliswaar kort aan de orde, maar er wordt geen poging ondernomen hier 'nieuw licht' op te werpen. En de wijze waarop Julianus christenen bestreed, verschilt juist sterk met die van zijn

hierboven genoemde voorgangers.

Het grootste minpunt van Teitlers onderneming is uiteindelijk dat hij niet meer bladzijden aan deze fascinerende keizer heeft gewijd, terwijl het de auteur overduidelijk niet aan kennis over Julianus (die overigens zelf ruim 700 bladzijden aan eigen werk heeft achtergelaten) ontbreekt. Het voornemen tot herbouw van de joodse tempel te Jeruzalem lijkt nu bijvoorbeeld alleen het gevolg van de weliswaar beperkte maar toch aanwezige waardering die Julianus kon opbrengen voor aloude Joodse wetten van Mozes en hun gewoonte offers te brengen, zoals hij dat zelf zo graag deed ('Hij offerde in zijn eentje in tien jaar meer dan alle Grieken bij elkaar', citeert Teitler Libanius). Als we Bidez mogen geloven was deze stap echter vooral een poging de profetische waarde van de bijbel onderuit te halen. 'Voorwaar, voorwaar, ik zeg u', aldus Jezus, 'de tijd zal komen waarop zij van dit alles geen steen op de andere zullen laten'. Wie zou deze voorspelling nog geloven wanneer diezelfde tempel weer overeind stond? Een meer complete uitleg zou prettig zijn geweest.

Benjamin Koster

Jerry Toner, *Popular culture in ancient Rome*, Uitgeverij Polity, Cambridge & Malden 2009; ISBN: 978-0-7456-4310-6 (paperback); 253 pag; € 24,-

in ancient Rome in de boekhandel oppakt, leest op de achterflap een terechte klacht over de gebrekkige belangstelling voor 'gewone' Romeinen binnen de oude geschiedenis. In de meeste werken over de Romeinse cultuur wordt

Wie Jerry Toners *Popular culture*

Boekbesprekingen

enkel aandacht geschonken aan de wereld van de elite terwijl deze groep kwantitatief in het niets viel bij de miljoenen 'overige' inwoners van het Romeinse Rijk. Met zijn laatste werk hoopt Toner, die al eerder een boek over de vrijetijdsbesteding in het oude Rome schreef, de balans te herstellen door de thema's die een belangrijke rol speelden in het leven van wat hij 'het volk' noemt, te beschrijven en te analyseren.

De strikte tweedeling in elite en volk zoals die in de geschiedschrijving is vastgelegd, werd door de Romeinen zelf niet als zodanig gevoeld. Omdat het volk een klassenbewustzijn ontbeerde, spreekt Toner niet van een gelijk gedeelde volkscultuur maar maakt hij gebruik van de term 'populaire cultuur' om de activiteiten van niet-elitaire Romeinen te duiden. Volgens hem erkent dit moderne begrip de complexe structuur van de Romeinse samenleving: *'The non-elite were not unified by class interests (...). Not a class, but a culture none the less. A mosaic of popular subcultures united by broadly similar interests, facing the same day-to-day problems of making a living, and equipped with the same tried-and-tested ways of trying to get things done in a though, hierarchical world run by the elite for the elite. (...) Popular culture was how people survived'* (2).

Om de populaire cultuur te begrijpen, dient deze als een geheel te worden beschouwd en op haar eigen waarden te worden

beoordeeld, stelt Toner. Verdeeld over vijf hoofdstukken poogt hij een uitputtend overzicht te geven van de verschillende overlevingstechnieken die de Romeinen ter beschikking stonden. Zo behandelt hij in het eerste hoofdstuk de verscheidene manieren waarop men aan een armoedig bestaan trachtte te ontkomen - onder meer met behulp van magie, religie en risicomangement. Vervolgens bespreekt Toner de geestesgesteldheid van de Romeinen waarbij hij DSM IV, het handboek van de moderne psychiatrie, gebruikt om de gevolgen van de vele stressfactoren die het leven in de oudheid met zich meebracht, te meten.

Dat het vroeger niet enkel kommer en kwel was, toont het derde hoofdstuk waarin het volksvermaak centraal staat. In navolging van Bakhtin presenteert Toner festivals zoals de Saturnalia als een (kortstondig) moment waarop de normale verhoudingen ondersteboven werden gedraaid. Dit element van inversie was bij de spelen in amfiteaters daarentegen ver te zoeken: *'whereas carnival celebrated difference by destroying hierarchy, the games celebrated unity by creating hierarchy'* (119). In hoofdstuk vier doet Toner een poging om de zintuiglijke ervaring van het leven in het oude Rome te reconstrueren, ten slotte gevolgd door een uiteenzetting over rebellie en uitingen van protest tegen de sociale ongelijkheid.

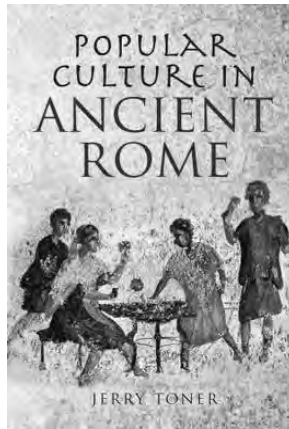
Dit korte overzicht van de inhoud van *Popular culture in ancient Rome*

moge duidelijk maken dat het begrip ‘populaire cultuur’ hier een enorme reikwijdte krijgt toebedeeld. Het belang van deze studie ligt dan ook voornamelijk in de aandacht die wordt geschonken aan thema’s die in de moderne bestudering van het oude Rome veelal worden genegeerd. Als ware het een aflevering van het tv-programma *Man bijt hond* doet Toner verslag van het alledaagse leven van de gewone Romein, waarbij de grote verscheidenheid aan onderwerpen die het traditionele beeld van een verheven klassieke cultuur ondergraven toont dat de Romeinse beschaving niet alleen door *paideia* van de elite werd ondersteund.

Toners afbakening - of beter gesteld: gebrek aan afbakening - van zijn onderzoeksgebied brengt echter ook een nadeel met zich mee. Door aandacht te vragen voor de totale belevingswereld van het overgrote deel van de vele miljoenen die over een periode van meer dan vijfhonderd jaar het Romeinse Rijk bevolkten, ontbreekt de samenhang die door Toner wordt verondersteld wanneer hij zegt dat de populaire cultuur als een geheel dient te worden behandeld. Het gaat hierbij immers niet enkel om overlevingstechnieken; beschrijvingen van festivals en zintuiglijke prikkels doen het nauwe

gedefinieerde ‘overleven’ opgaan in het alomvattende ‘leven’.

Het onvermogen om duidelijk te maken wat al deze verschillende vormen van volkscultuur bindt, behalve dat ze niet worden uitgevoerd door de elite, heeft ook gevolgen voor de analyse van hun betekenis. Want hoewel Toner benadrukt dat de populaire cultuur niet in relatie tot de cultuur van de elite moet worden beschouwd, zoals doorgaans ook de elitecultuur op zichzelf

wordt bestudeerd, ligt de spanning juist in de dialoog tussen beide culturen. In de evenementen waarbij zij elkaar kruisen, wordt er een diepere betekenis aan de uitingen van het volk gegeven. Zo beschrijft Toner dat er vanwege de overgang van Republiek naar Keizerrijk nieuwe organisaties en rituelen nodig waren

om het volk te laten reïntegreren in de Romeinse samenleving, waarbij hij stelt dat spelen door de regering werden gebruikt om het volkscafe van de festivals in te lijven. ‘*Ergo, the popular culture did have upward influence in Roman society, and was not just the beneficiary of cultural crumbs falling down from the elite table*’ (111).

Opvallend genoeg geeft deze uitspraak aan dat de culturele

Boekbesprekingen

gelaagdheid die in de begeleidende metafoor wordt gepresenteerd in werkelijkheid niet altijd even scherp aanwezig was. Wat dat betreft had Toner een voorbeeld kunnen nemen aan zijn collega's die zich bezig houden met de receptie van de oudheid in de moderne populaire cultuur. Ondersteund door het veelvuldig gebruik van de klassieke (lees: hoge) cultuur in de moderne massamedia, zien zij het kwalitatieve verschil tussen een (exclusieve en verheven) hoge cultuur en een (minderwaardige en simpele) lage cultuur als een conservatief waardeoordeel. In het vorig jaar verschenen *Pompeii: the*

Kris Clerckx, *Reizen in het spoor van Leopold II. Van Koekelberg naar Hong Kong*, Uitgeverij Lannoo, Tielt 2009; ISBN 13: 9789020982404 (paperback); 244 pagina's; € 19,95

In juni 2009 was de Belgische koning Leopold II (1835-1909) even groot nieuws in Nederland. Hij bleek in de jaren 1850 plannen te hebben gehad om Nederland binnen te vallen en te veroveren. Dat was schrikken voor de Nederlanders die dachten nooit iets te vrezen te hebben van de Belgen! Maar wie nieuwsgierig is naar uitgebreide informatie over het Belgische aanvalsplan moet het boek waaruit het feit afkomstig is, niet gaan lezen. *Reizen in het spoor van Leopold II. Van Koekelberg naar Hong Kong* is geen wetenschappelijk werk of een uitgebreide analyse van

life of a Roman town heeft Mary Beard bovendien bewezen dat aandacht voor de werking van een gemeenschap als geheel, een heldere inzicht in het leven van de 'gewone' Romein kan opleveren. In het geval van *Popular culture in ancient Rome* had een dergelijke aanpak wellicht tot een meer diepgaande analyse van het culturele spanningsveld tussen elite en volk geleid, waardoor ons een scherper beeld van de betekenis van de niet-elitaire cultuur binnen de Romeinse samenleving zou zijn getoond.

Maarten Schunselaar

Leopolds buitenlandse ambities. Het geeft wel een kijkje in het dagelijkse leven van de negentiende-eeuwse vorst. We waren al bekend met de megalomane trekjes in het karakter van Leopold II, maar nergens komen die duidelijker naar voren dan in zijn dagboekantekeningen tijdens zijn reizen.

Reizen in het spoor van Leopold II volgt de Belgische vorst, eerst als kroonprins en vervolgens als jonge en uiteindelijk ook oudere vorst, in zijn reizen over de wereld. Het blijkt dat Leopold een fanatiek reiziger was: we vinden hem terug in diverse Europese landen als Duitsland en Frankrijk, maar ook verder weg, in Egypte en zelfs tot in China aan toe. Die reizen maakte hij dikwijls onder het mom van zijn slechte gezondheid, maar in werkelijkheid was de vorst, zeker in

zijn vroege jaren, verwoed op zoek naar een kolonie voor zijn land. 'Op een dag moet de Belgische vlag op alle vijf continenten wapperen,' noteerde Leopold in 1861 in zijn reisdagboek. Als kroonprins en koning deed Leopold zijn uiterste best om dit doel te bereiken. Zo probeerde hij de Ottomaanse sultan tijdens een bezoek aan Istanboel over te halen een stukje land aan België te verkopen. Leopolds reizen zijn in dit opzicht echter nooit succesvol geweest. Wél ontdekte de vorst heel veel, van nieuwe architecturale stijlen tot aantrekkelijke lokale dames.

Opvallend aan de reizen die Leopold maakte, is dat het land dat we het meest verwachten in het boek, Congo, er niet in voorkomt. De Belgische koning is nooit afgereisd naar het Afrikaanse land dat hij in zijn persoonlijke bezit had en waar hij dusdanig huishield dat de hele wereld er schande van sprak. *Reizen in het spoor van Leopold II* biedt dus geen compleet overzicht van de buitenlandse relaties van de Belgische koning. Het boek beperkt zich tot de gemaakte reizen. Jammer is dat deze reizen niet in een context geplaatst worden. De lezer leert bijvoorbeeld niets over de reisgewoontes van de adel in de tweede helft van de negentiende eeuw, waardoor niet duidelijk wordt of Leopold nu een gewone of juist een afwijkende

reiziger was. Dat zou een toevoeging zijn aan de biografie van de koning, terwijl het boek nu een anekdotisch verhaal blijft, zonder duiding.

Het anekdotische karakter wordt nog versterkt door de opbouw van het boek: *Reizen in het spoor van Leopold II* is vormgegeven als een reisgids. Dat is meteen het grootste bezwaar tegen het boek, want wie heeft er nu behoefte aan praktische reisinformatie over Zuid-Duitsland, Egypte en China in één boek?

Bovendien is de informatie maar beperkt praktisch, waardoor de echte reiziger toch liever een *Lonely Planet* mee zal nemen. En de in de reizende Leopold geïnteresseerde lezer wordt juist gehinderd door die praktische informatie, die het verhaal onderbreekt. Een gebrek aan jaartallen zorgt voor nog minder houvast.

Reizen in het spoor van Leopold II hinkt kortom om op meerdere gedachten. Als reisgids en als boek over de reizende Belgische koning is het minder geslaagd. Als verzameling anekdotes over een ambitieuze vorst van een klein land in een veranderende tijd en als inkijkje in het persoonlijke leven van een adellijke jongeman is het niet onaardig. Lees dit boek dus bij voorkeur op vakantie, als u in de auto zit richting Zuid-Duitsland of Frankrijk.

Minte Kamphuis